

ΤΑΞΗ: Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ: ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ

Ημερομηνία: Σάββατο 11 Μαΐου 2019
Διάρκεια Εξέτασης: 3 ώρες

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

B.1.α

- i. ΣΩΣΤΗ
- ii. ΣΩΣΤΗ
- iii. ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΗ
- iv. ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΗ
- v. ΣΩΣΤΗ

B.1.β.

Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να διερευνήσει τη φύση της αρετής εμφανίζεται διαλλακτικός και συγκαταβατικός. Θεωρεί ότι στην πορεία της εξέτασης μπορεί να τροποποιήσει ή να συμπληρώσει τις θέσεις του και για τον λόγο αυτόν αποστασιοποιείται από κάθε δογματική τακτική. Στο α' απόσπασμα από τα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δευτερεύουσα υποθετική πρόταση («*Εἰ δὴ...*»), δηλώνοντας ότι ακόμη βρίσκεται στη μελέτη του θέματος και στην αναζήτηση της αλήθειας. Στη συνέχεια, στην ανεξάρτητη πρόταση που ακολουθεί χρησιμοποιεί δυναμική ευκτική («*ἂν εἴη*»), έγκλιση που δηλώνει γεγονός πιθανό, δυνατό να πραγματοποιηθεί και όχι βέβαιο και οριστικό. Εξάλλου το είδος που σχηματίζει ο υποθετικός λόγος στο συγκεκριμένο χωρίο είναι η "απλή σκέψη του λέγοντος", μία άποψη, δηλαδή, που επιδέχεται μετατροπές ή βελτιώσεις. Με τη χρήση αυτών των εκφραστικών τρόπων ο φιλόσοφος διαμορφώνει μία μέθοδο επιστημονικής εξέτασης του θέματος χωρίς να ανάγει –τουλάχιστον ακόμα- τις απόψεις του σε αδιαμφισβήτητη και αναντίρρητη αλήθεια .

B.2.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κάθε μέγεθος συνεχές και γι' αυτό άπειρα διαιρέσιμο μπορεί να χωριστεί, μεταξύ άλλων, χάρη στη διαιρετότητά του, είτε σε δύο άνισα μέρη («*τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἕλαττον*») είτε σε δύο ίσα («*ἴσον*»). Η

διαίρεσή του με τον δεύτερο τρόπο θα μας δώσει το «μέσον» του. Στη συνέχεια, ο φιλόσοφος επισημαίνει ότι η διαίρεση αυτή μπορεί να γίνει είτε σε σχέση με το ίδιο το μέγεθος («κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα»), δηλαδή με κριτήρια αντικειμενικά, που προσδιορίζονται από τη μαθηματική επιστήμη, είτε σε σχέση με τον άνθρωπο («πρὸς ἡμᾶς»), δηλαδή με κριτήρια υποκειμενικά, που προσδιορίζονται από τις εκάστοτε συνθήκες, περιστάσεις αλλά και τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες του κάθε ατόμου. Στην πρώτη περίπτωση, το αντικειμενικό μέσο είναι αυτό που απέχει ίσο αριθμό μονάδων από τα δύο άκρα. Είναι σταθερό και αμετάβλητο και ίδιο για όλους τους ανθρώπους. Ο προσδιορισμός του προκύπτει από παρατηρήσεις, μετρήσεις, αριθμητικά δεδομένα, από επιστημονική δηλαδή γνώση («Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν»). Στη δεύτερη περίπτωση, το υποκειμενικό μέσο είναι αυτό που δεν θεωρείται ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο, δηλαδή αυτό που δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο από αυτό που «πρέπει» (το δέον) και αυτό που χρειάζεται κάθε άνθρωπος σε κάθε περίπτωση, ώστε να βρίσκεται σε ισορροπία. Το υποκειμενικό μέσο δεν είναι σταθερό, δεν είναι ίδιο για όλους και σχετίζεται με τον άνθρωπο και τα προσωπικά του κριτήρια (φύλο, ηλικία, κατάσταση, ιδιοσυγκρασία). Η έννοια του μέσου στον άνθρωπο δεν ορίζεται με αντικειμενικά αριθμητικά δεδομένα, αλλά υποκειμενικά: ο άνθρωπος το προσδιορίζει με τη χρήση της λογικής, της φρόνησης, συνεκτιμώντας ποικίλους αστάθμητους, μεταβλητούς και διαφορετικούς σε κάθε περίπτωση παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο ή τα κοινωνικά πρότυπα («μέσον πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει τοῦτο-δ' οὐχ ἔν, οὐδὲ ταῦτὸν πᾶσιν»).

- B.3.** Στο χωρίο «ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις» ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «ἐπιστήμη»), φύση και ἀρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές, έχουν δηλαδή μορφοπλαστική ή μορφοποιητική δύναμη. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν: α) η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της, β) η ἀρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και γ) η φύση δημιουργεί κι αυτή τις δικές της μορφές. Παράλληλα, ο φιλόσοφος επιχειρεί να ιεραρχήσει τις τρεις αυτές έννοιες. Έτσι, κατ' αυτόν, η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσικό ον έχει τάση προς την τελειότητα. Από τη στιγμή δηλαδή που γεννιέται και αυξάνεται, οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή του. Αντίθετα, τα έργα τέχνης είναι σταθερά και αμετάβλητα και δεν τείνουν πούθενά. Ο Αριστοτέλης αναφέρει: «ο σκοπός και το ωραίο είναι σε μεγαλύτερο βαθμό παρόντα στη φύση, παρά στα έργα της τέχνης» (Περὶ ζώων μορίων, 639b, 19-21). Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και

ο Ασπάσιος, ο σχολιαστής του Αριστοτέλη, «μιμείται γὰρ τέχνη τὴν φύσιν» (= η τέχνη μιμείται τη φύση), γι' αυτό και είναι κατώτερη αυτής. Από την άλλη, η αρετή είναι ανώτερη και από τη φύση και από την τέχνη, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο και αποτελείύψιστη έκφανση της μεσότητας. Όπως, μάλιστα, αναφέρει και ο Ασπάσιος, η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις», δηλαδή μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στον σκοπό της. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Αριστοτέλη, ανώτερη όλων είναι η αρετή, ακολουθεί η φύση και τελευταία στην ιεράρχηση έρχεται η τέχνη: Αρετή > φύση > τέχνη.

B.4.

- i. Ο Αριστοτέλης καταγόταν από τα **Στάγειρα**.
- ii. Όταν ήρθε στην Ακαδημία για να σπουδάσει ο Αριστοτέλης, τη διεύθυνση των σπουδών είχε ο **Εύδοξος**.
- iii. Όταν επέστρεψε ο Αριστοτέλης από τη Μακεδονία το 335 π.Χ. δίδασκε στο **Λύκειο**.
- iv. Ο Αριστοτέλης μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου κατηγορήθηκε, επειδή **έγραψε παιάνα για έναν κοινό θνητό**.
- v. Ο Αριστοτέλης διέκρινε ένα μέρος της ψυχής που μετέχει και του *άλόγου* και του *λόγον έχοντος* μέρους της. Το μέρος αυτό **έχει σχέση με τις ηθικές αρετές**.

B.5.α.προτιμώ: **αἰρείται**θέω: **δραμῖν**κελεύω: **προστάξει**ἥττον: **ἔλαττον**βιβρώσκω: **φαγεῖν****B.5.β.**ἐπακρο: **ἄκρων**τάγμα: **προστάξει**παραθετικά: **προσθεῖναι**διαφορετικότητα: **ἐνεγκεῖν**μόνιμος: **μεῖναι**

B.6. Στο τέλος της πρώτης παραγράφου του πρωτότυπου κειμένου, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι κάθε ειδικός ή ειδήμων («πᾶς ἐπιστήμων») αποφεύγει στον τομέα δράσης του –επιστήμες, καλές ή βάνανυες τέχνες, αθλητισμός– την υπερβολή και την έλλειψη ως ακραίες, επιβλαβείς και γι' αυτό μη επιθυμητές καταστάσεις («τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει»). Αντ' αυτών επιζητεῖ και επιλέγει τη μεσότητα («τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται»), και μάλιστα – με εξαίρεση τη μαθηματική επιστήμη– όχι αυτή που προσδιορίζεται με αριθμητικά δεδομένα, αλλά εκείνη που καθορίζεται με βάση τον ανθρώπινο παράγοντα και τις ιδιαιτερότητες, την ιδιοσυστασία του εκάστοτε ατόμου («οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς»).

Στην επόμενη παράγραφο, ο φιλόσοφος, αναφερόμενος αρχικά πάλι στις τέχνες, τονίζει ότι η ἀρτία δημιουργία ανταποκρίνεται στον κανόνα της μεσότητας («εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα»). Για να ενισχύσει την εγκυρότητα της θέσης του, παραθέτει το επιλογικό σχόλιο στο οποίο προβαίνει κανείς για τα ἀρτία ἔργα. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, ὅλοι οι ἄνθρωποι υποστηρίζουν ὅτι δεν είναι δυνατόν να προστεθεῖ ἢ να αφαιρεθεῖ κάποιο στοιχείο ἀπὸ ἓνα ἀρτίο ἔργο χωρίς να διαταραχθεῖ ἢ να υπονομευθεῖ ἡ τελειότητα της κατασκευῆς του. Η επισήμανσή τους αὐτὴ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις – καταστάσεις που προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν προσθήκη καὶ τὴν ἀφαίρεση ἀντίστοιχα ἐνὸς τουλάχιστον στοιχείου ἀπὸ ἓνα ἀρτίο ἔργο– αλλοιώνουν τὴν τελειότητα καὶ ὅτι, επομένως, ἡ μεσότητα τὴν υπηρετεῖ καὶ τὴ διασφαλίζει. Επίσης, ἔχοντας ὑπόψη του τον βασικό κανόνα της ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, ὁ Αριστοτέλης ἀναφέρει ὅτι κάθε ἀξίος τεχνίτης ἐπιδιώκει κατὰ τὴν ἀσκηση τοῦ ἔργου τὴν μεσότητα, δηλαδή τὸ μέτρο, τὴν ἀρμονία. Στὸ τέλος τῆς παραγράφου, ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος, ολοκληρώνοντας τὸν συλλογισμό του, καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ στοχεύει καὶ αὐτὴ στο «μέσον», ἐπιδιώκει τὴ μεσότητα («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ») καὶ φυσικὰ τὴν πραγματώνει σεμεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ ὅ,τι κάθε «τέχνη» ἢ «ἐπιστήμη». Ἀντίστοιχα, συνδέει τὴν κακία, τὴ φαυλότητα, με τὴν υπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη.

Στὸ παρατιθέμενο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Ἀντιγόνη* τοῦ Σοφοκλή, ὁ Κορυφαῖος τοῦ Χοροῦ, διαπιστώνοντας ὅτι ἡ προσπάθειά του να παρηγορήσει τὴν Ἀντιγόνη ἔπεσε στο κενὸ καὶ ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς παραμένει δύστροπος καὶ ἀκαμπτος, εγκαταλείπει τὴν τακτικὴ τῆς παραμυθίας καὶ ἀποκαλύπτει με ευθύτητα τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴν πράξη τῆς. Κατ' αὐτὸν, πρόκειται γιὰ παράτολμη καὶ υβριστικὴ ἐνέργεια, που προκάλεσε τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς παλιάς πατρογονικῆς κατάρτας. Ἡ παράβαση, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡρωίδας, τῶν νόμων τῆς πολιτείας καὶ τῆς διαταγῆς τῶν ἀρχόντων τὴν οδήγησε «στην κορυφὴ τοῦ θράσους», δηλαδή στὴν υπέρβαση τῶν ορίων, τοῦ μέτρου, τῆς ἀριστοτελικῆς μεσότητας· τὴν οδήγησε στὴν ὕβριν, στὴν ἀριστοτελική

υπερβολήν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έρθει σε σύγκρουση με τη θεά Δίκη, δηλαδή με τη θεότητα εκείνη που εποπτεύει την τήρηση των νόμων. Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι οι απόψεις του Αριστοτέλη αναφορικά με τη συσχέτιση της ηθικής αρετής με τη μεσότητα και της φαυλότητας με την υπερβολή και την έλλειψη συμπίπτουν με εκείνες του Χορού στην Αντιγόνη.

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ.1. Έφτασαν, ωστόσο, μόλις ξημέρωσε στη θάλασσα και συνέχιζαν την πορεία τους μπαίνοντας στην οδό που ονομαζόταν Ελωρίνη με σκοπό, όταν φτάσουν στον Κακύπαρη ποταμό, να προχωρήσουν προς τα πάνω, παράλληλα με τον ποταμό προς το εσωτερικό. Γιατί είχαν την ελπίδα ότι θα συναντήσουν εκεί τους Σικελούς τους οποίους έστειλαν και προσκάλεσαν.

Γ.2. Ο Νικίας και ο Δημοσθένης, Αθηναίοι στρατηγοί, μετά τις αιματηρές και φονικότατες επιθέσεις των Συρακουσίων αποφάσισαν την υποχώρηση («*υπέχώρουν*») και την άμεση αποχώρησή τους από τη Σικελία. Η απόφασή τους αυτή ήταν επιβεβλημένη, καθώς οι στρατιώτες τους, καταρρακωμένοι από τις απανωτές αποτυχίες, ήταν έντονα απογοητευμένοι και από την έλλειψη εφοδίων και επειδή ανάμεσά τους υπήρχαν πολλοί τραυματίες από τις συγκρούσεις με τους αντιπάλους τους («*τῶν τε ἐπιτηδείων πάντων ἀπορία ἤδη, καὶ κατατετραυματισμένοι ἦσαν πολλοὶ ἐν πολλαῖς προσβολαῖς τῶν πολεμίων γεγενημέναις*»). Έκριναν, λοιπόν, σωστό η φυγή από το νησί να γίνει μέσα στη νύχτα («*καύσαντες οὖν πυρὰ πολλὰ ἐχώρου ἐν τῇ νυκτί*») ώστε να απομακρυνθούν από τους διώκτες τους και, ακολουθώντας πορεία μέσα από τη στεριά, να συναντήσουν τους φίλους τους Σικελούς που είχαν ειδοποιηθεί για συμπαράταξη και βοήθεια («*ἤλπιζον γὰρ καὶ τοὺς Σικελούς ταύτη οὖς μετεπέμψαντο ἀπαντήσεσθαι*»). Οι Συρακούσιοι όμως ήταν αποφασισμένοι να τους αποδεκατίσουν και δε σταμάτησαν να τους καταδιώκουν. Ακόμη και η αλλαγή πορείας -με υπόδειξη των οδηγών τους- προς τον Ερινεό ποταμό δεν κατάφερε να αλλάξει τη μοίρα τους.

Γ.3.α.

- μάλιστα: **μᾶλλον**
- τοῖς ὑστάτοις: **τοῖς ὑστέροις**
- βραχύ: **τὴν βραχεῖαν**

Γ.3.β.

- πυρά: **τοῖς πυροῖς**
- τῇ νυκτί: **ταῖς νυξί (ν)**

Γ.3.γ.

- i. προσεβλήθης
- ii. έπησαν / έπήεσαν
- iii. απόσχοις

Γ.3.δ.

- προύλαβε: **πρόλαβε**
- έσβάντες: **έσβηθι**

Γ.4.α. -τῶν πολεμίῳν: ετερόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός, γενική υποκειμενική με εξάρτηση από τον όρο *προσβολαῖς* (: προσβάλλουσιν οί πολέμοι).

-τῆ ἔω: δοτική αντικειμενική με εξάρτηση από το επίρρημα ἄμα.

-Ἐλωρίνην: κατηγορούμενο που αποδίδεται στο υποκείμενο της μετοχής *καλουμένην* (τὴν ὁδόν) (*καλουμένην*: μετοχή παθητικού κλητικού ρήματος που λειτουργεί ως συνδετικό).

-ἀποτειχίζουσιν: κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα *ἠῦρον* ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο αντικείμενο του ρήματος *φυλακὴν*.

Γ.4.β.

Υπόθεση: «εἰ μὲν ἐπίοιεν οἱ Ἀθηναῖοι»

Απόδοση: «ὕπεχώρουν»

Ο υποθετικός λόγος με **εἰ** και **επαναληπτική ευκτική** στην υπόθεση και **οριστική παρατατικού** (οριστική ιστορικού χρόνου) στην απόδοση δηλώνει πράξη αορίστως επαναλαμβανόμενη στο παρελθόν.

Προσδοκώμενο: «ἐὰν μὲν ἐπίωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ὑποχωρήσουσιν».

Γ.4.γ. Ευθύς λόγος: «Καὶ τοὺς Σικελοὺς ταύτη οὖς μετεπεμψάμεθα ἀπαντησόμεθα.».

*Για τις απαντήσεις των θεμάτων χρησιμοποιήθηκαν τα σχολικά εγχειρίδια: ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ. Α. Β. ΜΟΥΜΤΖΑΚΗ.